

Devletin Suretleri: Türkiye’de Sekülerizm, Kimlik ve Kamusal Yaşam Üzerine Bir İnceleme

Navaro, Y. (2020). *Devletin suretleri: Türkiye’de sekülerizm ve kamusal yaşam* (M. Okuyan & I. Önal, Çev.). Heretik Yayınları.

Tekmile Ayyıldız

Siyaset, devlet ve şiddet ve sonrasında ortaya çıkan etkileri üzerine çalışan sosyal antropolog Yael Navaro’nun *Devletin Suretleri Türkiye’de Sekülerizm ve Kamusal Yaşam* adlı çalışması Türkiye’de devlet, sekülerlik ve İslam arasındaki ilişkilere odaklanan bir antropolojik incelemedir. Aynı zamanda, Navaro’nun etnografik gözlemleri ve saha araştırmalarına dayanan bu çalışma, 1990’lı yılların Türkiye’sinin kamusal yaşam içerisinde politik olanın üretimine dair yapılmış bir çalışmadır. İstanbul’daki kamusal yaşam bu etnografik çalışmanın saha alanıdır. Bununla birlikte siyaset, rasyonel anlamda bir kurumsal mekanizma olarak değil, yazarın ifadesiyle çoklu metamorfoz süreçleriyle birlikte üretilmesi bakımından ele alınmaktadır. Foucault’nun *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinde geçen “iktidar her yerdedir” önermesi bağlamında iktidar kavramı bir kurum olmanın ötesine geçerek birçok farklı alanda karşımıza çıkmaktadır.

@ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

📖 Ayyıldız, T. (2024). Devletin suretleri: Türkiye’de sekülerizm, kimlik ve kamusal yaşam üzerine bir inceleme. *Güncel Sosyoloji*, 2(2), 104-109.

📄 guncelsosyoloji.com

📅 Online Basım: 31.01.2025

Navaro'nun bu çalışması 1990'lar Türkiye'sinin kamusal hayatını şekillendiren önemli ve temel meselelerden biri sekülerizm ile birlikte yaşanan tartışmalar bağlamında önemlidir. Yazarın bu çalışması sekülerizm kavramının¹ kendisini problematize etmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'de devletin iki farklı yüzü olarak görülen Sekülerizm ve İslamcılık kamusal alanda birbirleriyle rekabet içerisinde.

Eser iki ana bölümden oluşmaktadır. "Kültür Politikası" adlı birinci bölümünde, 1990'lı yıllarda özellikle İstanbul'un kamusal yaşamında sıkça karşılaşılan bir mesele olan "Türklüğün" neyi içerdiği ele alınmıştır. Bu bağlamda özellikle kadınların nasıl giyineceği ve "Türk kadını"na uygun görülen kamusal görünüm, "Hakiki Türk Yerliliği Görüntüsü" üzerinden incelenmiştir. Özellikle "Kabus Öyküleri" başlığı altında, 1994 yılı Mart ayında gerçekleştirilen Belediye seçimlerinde Refah Partisi'nin İstanbul'da belediye seçimlerini kazanmasıyla birlikte, sekülerist kesimde mizah ve söylentiler hızla yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde, İslamcılar ile seküleristler arasındaki kültürel farklar, kriz anlarında daha belirgin hale gelmiştir. Söylentiler özellikle kamusal alanda kadınların kılık kıyafetleri ve mekanların fiziksel olarak ayrılması üzerinden şekillenmiştir. Bu süreçte, cinsiyet vurgusunun aşırı derecede arttığı ve bu vurgunun kamusal yaşamın önemli bir parçası haline geldiği görülmüştür.

"Türkiye'nin Yeri: Muğlak Bir Alanda Tartışmalı Bölgecilik" adlı alt başlıkta öncelikle Batı'nın gözündeki Türkiye imajı, kamusal bir söylem olarak sıkça tartışılan bir tema olarak ele alınmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, Türkiye'nin var olan değerlerini Batı'ya beğendirmek amacıyla çeşitli kampanyalar düzenlemesi oldukça önemli bir noktadır. Türkiye'nin "nereye ait olduğu" sorusu, bu bölümün odaklandığı temel meseledir. Yazarın araştırma yaptığı yıllarda, "bölge" kavramı Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır (s.83). Seküleristler ve İslamcılar arasında yalnızca kimlik ve siyaset bağlamında değil, kültürel açıdan da süregelen çatışma, "karşılıklı bölgesel aidiyet" anlatılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda bölge, yalnızca bir coğrafi alan değil, "varoluşsal bir kaygı alanı" olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Türkiye'nin Avrupa mı, Ortadoğu mu yoksa Asya mı olduğu sorusu, 1990'lı yıllarda yapılan siyasi ve kültürel tartışmaların merkezindedir.

Bu dönemin önemli tartışmalardan biri de, ilkökul yıllarında hayat bilgisi kitaplarıyla ortaokul ve lise düzeyindeki coğrafya ve tarih kitaplarında öğrencilere aktarılan içerikle ilgilidir. Louis Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları adlı eserinde belirttiği gibi devlet, ideolojik aygıtlarını kullanarak bireylerin düşünce dünyalarını şekillendirir. Aile,

1 Türkçe Söyleyen Notu: Yazar, metin boyunca İngilizce' de secular (seküler), secularity (sekülerlik), secularism (sekülerizm) ve secularist (sekülerist) kavramlarını kullanmaktadır. Türkçeye de bu şekilde tercüme edilmiştir. Bu kavramlar, Eserin Kamusal Alanda Sekülerizm ve Kimlikler Piyasası: Sekülerliği ve İslamı Alıp Satmak adlı bölümlerinde geçmektedir.

medya, dini organizasyonlar ve eğitim kurumları, bu ideolojik aygıtların başında gelmektedir (Althusser, 2003). Eğitim sisteminin bir parçası olan okul kitapları da, bu süreçte kritik bir rol oynar. Özellikle tarih ve coğrafya kitaplarında, öğrencilere “bir zamanlar daha geniş topraklara ve daha büyük bir bölgeye sahip olunduğu” bilincinin verilmesi önemli bir örnektir. Bu da aynı zamanda ulusal kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendiren önemli bir ideolojik araçtır (s.86).

Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında sekülerlik ve İslam arasındaki gerilim, ideolojik bir çatışmanın ötesinde “pazarlanabilir” kimliklerin üretildiği bir süreçtir. İslamcılık ve sekülerlik kimliklerinin birer piyasa nesnesi gibi alınıp satıldığına ele alındığı “Kimlikler Piyasası: Sekülerliği ve İslâm'ı Alıp Satmak” adlı bölümde günümüz Türkiye'sinin kültürel kimlik sembollerinden olan başörtüsü ve Atatürk portrelerinin birer piyasa ürünü olarak nasıl üretildiği ve tüketildiği incelemektedir. Burada “üretim” ile kastedilen şey ise yalnızca soyut ideolojik tartışmalar değil, aynı zamanda bu kimliklerin başörtüsü, Atatürk portresi gibi daha somut ürünlerle nasıl temsil edildiğidir. Yazar, bu sembollerin yalnızca kültürel imgeler olmadığını, aynı zamanda toplumsal kimliklerin tüketim ürünleri olarak piyasada nasıl yer aldığını da gözler önüne sermektedir (s.138).

Bölümün temel iddiası İslamcı ve seküler kimliklerin bir imalatın ürünü olarak piyasada şekillenen “yapay kimlikler” olduğudur. Diğer bir ifadeyle, bu kimlikler her ne kadar deneyimleniyor olsa da hakiki ve orjinal olmadıklarını söylemek mümkündür. İslamcılar ve sekülerler, tüketim alışkanlıkları üzerinden bir ayrışmaya giderken, bu ürünler ve tüketim tarzları iki grubun kimliklerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İslamcılar, seküler kesimden farklı bir kimlik kurarken, giyim tarzı, yiyecek tüketimi ve belirli mağazalardan alışveriş yapmak gibi tüketim alışkanlıkları üzerinden bir ayrışma sergilemektedirler. Ancak her iki grup da metalaşma sürecine dahil olmuş ve kimliklerini piyasanın birer ürünü haline getirmiştir.

Bu dönemde yükselen İslamcı hareketin etkisiyle, İslamcı kadınlar için üretilen başörtüsü, manto ve çarşaf gibi ürünlerin pazarı da önemli ölçüde büyümüştür. Özellikle 1980'ler ve 1990'larda yükselen İslamcı hareketin güç kazanmasında önemli bir rol oynayan unsurlardan biri, “İslamcı ürünler” satan ve bu alanda uzman firmaların varlığıdır. İslamcı ürünlerin karşısında yer alan seküler firmalar ise kendilerini “çağdaş kimliğin üreticileri” ve “laik yaşam tarzı”nın temsilcileri olarak konumlandırmıştır (s.149). Özellikle bazı firmaların, başörtüsünü “çağdaş” veya “modern” bir aksesuar olarak yeniden tanımlayarak, onu saçları örten bir örtü yerine, boyun etrafına sarılan bir aksesuar şeklinde sunmaları dikkat çekicidir. Bu modernleşme stratejisi kapsamında, basında yer alan fotoğraflarda eşarbi omuzlarına ya da boynuna saran kadınların örnek gösterilmesiyle, modern görünümün bu olduğu vurgulanmak istenmiştir (s.169).

Seküler firmalarının söylemlerinde “modern kadın”, tüketim alışkanlıkları ve giyim tarzı üzerinden “dindar, geri kalmış kadın”dan ayrılmaktadır. Bu tüketim alışkanlıkları, İslamcı ve seküler kesim arasındaki farkı daha da belirgin hale getirirken, her iki grup arasındaki çatışma, semboller üzerinden de hızla artmıştır. Özellikle temalı özel eşyaların üretimi ve yaygınlaşması bu çatışmanın bir göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. Örneğin, 1980 ve 1990’lı yıllarda kadın ve erkekler arasında ceketlere ve kazaklara takılan Atatürk rozetlerinin kullanımı hızlı bir şekilde artmıştır.

Eserin “Devlet İçin Fanteziler” adlı ikinci bölümde temel soru, Türkiye’deki insanlar için “devlet fikri” nin nasıl işlediğidir. Yazar, devletin gündelik yaşam pratiklerindeki yerini ve insanların devlet ile olan ilişkisini sorgulamaktadır. Bu bağlamda yapılan etnografik çalışma, asker uğurlamaları gibi toplumsal ritüelleri incelemektedir. Navaro, asker uğurlamalarının yalnızca bir akraba veya yakın arkadaşına destek vermek amacı taşımadığını, bu ritüelin kökeninde devlete gösterilen hürmetin yattığını vurgular. Asker uğurlamaları sırasında kullanılan dil, semboller ve hissiyat, zaman içinde değişim geçirerek “devlete gösterilen hürmet” haline gelmiştir. Kutlama sırasında asker, otobüse adımını attığında, onu bekleyen zorluklardan habersiz olabilir ancak yapılan tören devleti ve orduyu yücelten bir anlam üretmektedir. Otobüs terminalleri ise devletçi söylemlerin yeniden üretildiği mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu örnek aslında devletin baskıcı bir mekanizma olarak değil, aksine toplum tarafından kendi kendini üreten bir varlık olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Her ne kadar devlet ve toplum birbirinden ayrı ve somut yapılar gibi algılsa da, Navaro soruyu farklı bir perspektifle ele alır: “Devlet nerede biter, toplum nerede başlar? Bu ayrım gerçekten ampirik olarak tespit edilebilir mi?” (s.198).

Bu bölümde yazarın ele aldığı bir diğer temel mesele, devletin günlük pratikler ve sıradan insanlar tarafından yeniden üretilmediği takdirde, maddi bir gerçeklik olarak daha az etkiye sahip olacağı argümanıdır. Sıradan bireylerin devlete hürmet için yaptıkları gösteri ve ritüellerin toplumda bir ayrışmaya neden olsa da devletin güç mekanizmalarını yeniden ürettiğini söylemek mümkündür. Navaro’ya göre, devlet kavramının içinde “gündelik olma” ve “sıradanlık” bulunmaktadır. Devlet gücünü yalnızca askeriye, okul veya medya gibi ideolojik baskı ile değil, asker uğurlaması, milli maçların televizyon ekranlarından izlenmesi olaylarla da oluşturmaktadır (s.226).

Navaro’nun devlet kavramı içinde yer alan “sıradanlık” ve “bayağılık” vurgusunu ünlü Alman hukukçu ve siyasetçi Carl Schmitt’in devlet teorisiyle karşılaştırmak faydalı olacaktır. Schmitt’e göre devletin temelinde egemenlik yatmaktadır. Egemenlik, özellikle olağanüstü durumlarda kendini göstererek, hukuki düzeni askıya alan ve istisnaya karar veren bir güç olarak tanımlanmaktadır (Schmitt, 2002). Buna karşılık Navaro’nun yaklaşımı, devletin gücünü ve yetkinliğini yalnızca olağanüstü hal durumlarında değil, aynı zamanda sıradan ve gündelik pratikler üzerinden de anlamaya çalışır. Devletin gücünü yalnızca olağanüstü

durumlarda değil, günlük yaşamın pratikleri, ritüelleri ve çeşitli aktiviteleri ile de yeniden üretmektedir.

Eserin “Atatürk Kültü: Sekülerist Bir Liderin Esrarengiz Suretlerde Ortaya Çıkışı” adlı bölümünde, Modern Türkiye’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e duyulan saygının etnografik ve politik bağlamını incelemeyi amaçlamaktadır. Atatürk figürü, devletin bağımsızlığını simgeleyen bir figür olarak, özellikle 1990’larda “ulusun baba figürü” olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte özellikle çatışma dönemlerinde kamusal alanlarda farklı semboller aracılığıyla görünür kılındığına dikkat çekilmektedir. Posterlerden rozetlere, büstlerden fotoğraflara ve büyük küçük heykellere kadar pek çok yerde Atatürk figürüne yer verilmesi, onun devletin gücünü simgeleyen bir ikon haline gelmesini sağlamıştır. Navaro, aşırı derecede başvurulan Atatürk figürünü, Michael Taussig’in “devlet fetişizmi” kavramı üzerinden tartışır. Taussig devletin sembollerinin, halk tarafından bir tür kutsal kabul edilerek aşırı bir saygı ve takdirle ilişkilendirildiğini belirtirken, Navaro bu durumu, “Atatürk fetişizmi” veya “Atatürk kültü” olarak adlandırmaktadır (s.316).

Bu bölümde sunulan etnografik örnekler, sekülerizme farklı bir açıdan yaklaşma imkânı sağlamaktadır. Özellikle “Atatürk fetişizmi” bağlamında, modernite, rasyonellik, bürokrasi gibi kavramların sekülerizmi anlamlandırma ve yorumlama açısından yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Bunun temel sebebi, bu çalışmada gözlemlenen fenomenlerden biri, önder figürlerden yardım dilemek ve Atatürk’ün doğaüstü bir imaj etrafında gizemli bir atmosferle çevrenmesidir. Navaro’ya göre, “inanç”, “sihir” ve “mistisizm” gibi kavramlar, mevcut seküler kültürü incelemek ve yorumlamak için daha uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümün temel amacı, İslamcı hareketlere odaklanan antropolojik ve sosyolojik yaklaşımları tesine çevirmektir. Diğer bir ifadeyle İslamcı ve dini hareketler üzerine pek çok araştırma yapılırken, halkın seküler hareketlere irrasyonel katılımı hakkında oldukça sınırlı çalışmalar mevcuttur.

Eserin alt başlıklarından biri olan “Bir Azizin Türbesine Ziyaretler” bölümünde, 1953’ten itibaren resmileştirilen Anıtkabir ziyaretlerine ve 10 Kasım’da saat 09. 05’te sirenlerin çalması ile başlayan saygı duruşu gibi ritüellere odaklanılmaktadır (s.321). Anıtkabir’in inşası ve özellikle mimari açıdan Atina’daki Akropolis’e benzemesi, Ankara’nın en yüksek tepelerinden birinde konumlanması gibi sembolik unsurlara da dikkat çekilmektedir. Anıtkabir’e yapılan ziyaretlerin belirli bir ritüel biçimi olduğuna vurgu yapılırken, özellikle 1990’lı yıllarda İslamcılarla yaşanan gerilim dönemlerinde bu tür toplu ziyaretlerin artış gösterdiği belirtilmektedir. Örneğin ziyaretçiler Anıtkabir’de yer alan anma defterine bir devlet kurumu ile yaşadıkları problemleri ve şikayetleri dile getirmişlerdir. Bu durum insanların Atatürk’ün mezarını ziyaret ederken, onu hala yaşayan bir figür gibi algılayarak sorunlarını ona ilettilerini göstermektedir. Örneğin, bazı kişiler Atatürk’ün ruhunu çağırma yönelik mistik eylemlerde de bulunmuşlardır. Yazarın bu etnografik çalışmalardan çıkardığı temel eleş-

tiri, seküler bir lider olan Atatürk'ün, aslında seküler olmayan, daha mistik ve kutsallaştırıcı yöntemlerle anılıyor olmasıdır.

Sonuç olarak, Navaro'nun etnografik çalışma ile zenginleştirdiği bu eseri devletin soyut bir yapı olmaktan çok gündelik hayatın hemen her alanında varlığının hissedildiği, bireyler ve toplum tarafından yeniden üretilen bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Devletin sıradan yaşamın derinliklerine nasıl nüfuz ettiğini ve bireylerin onu kendi eylem pratikleri ve ritüelleriyle nasıl sürekli yeniden inşa ettiğini anlamak için eserdeki bu etnografik gözlemler ve analizler önemli bir katkı sunmaktadır. Navaro, devletin yalnızca bir baskı aygıtı olarak değil, aynı zamanda bireylerin hayatlarının her anında karşılına çıkan ve kendi eylemleri ile güçlendirdikleri bir yapı olarak karşımıza çıktığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla devlet, bireylerin direnç gösterdikleri bir olgu değil, aksine birtakım olaylar ve eylemler sonucunda varlığını kabul ettikleri bir güç odağıdır.

Kaynakça

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Schmitt, C. (2002). *Siyasi ilahiyat egemenlik kuramı üzerine dört bölüm*. Ankara: Dost Kitabevi.